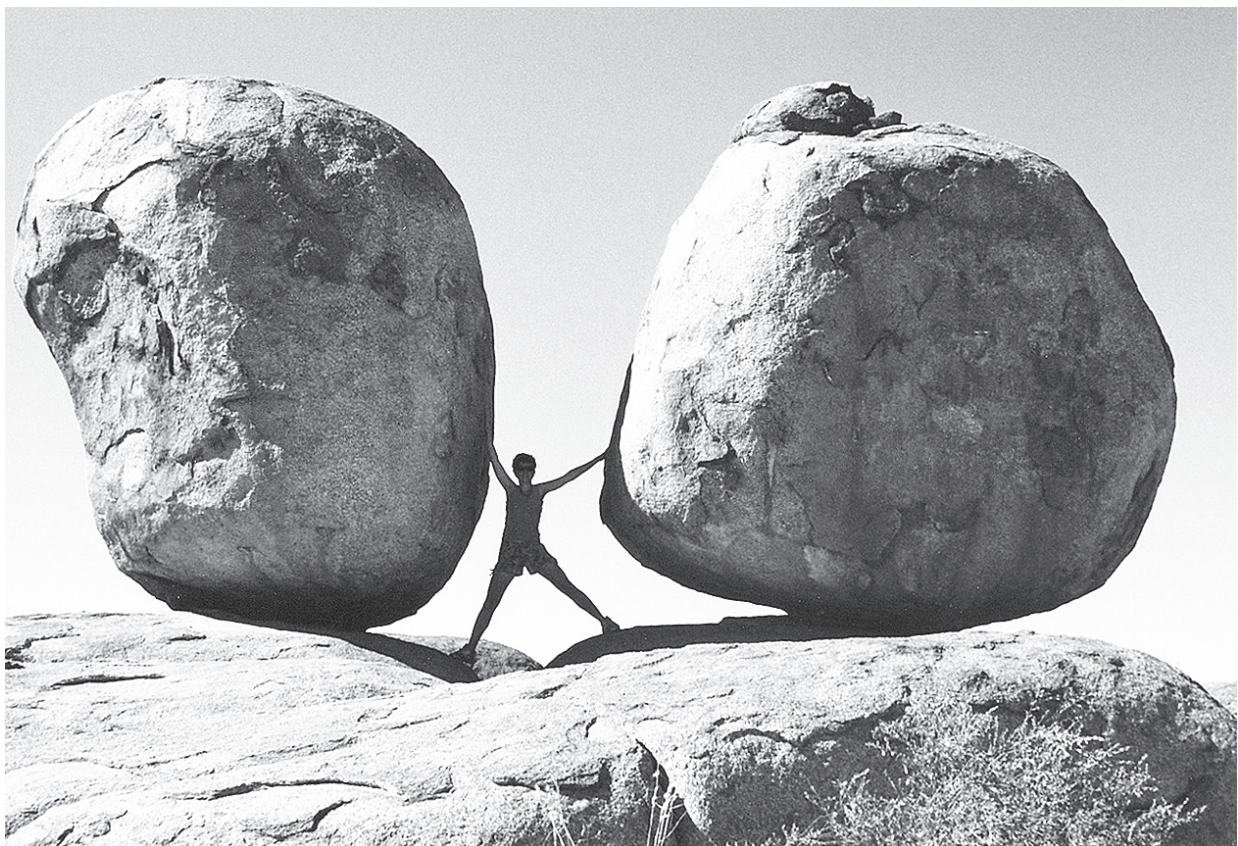

«Услід за великим пальцем заворушилися й інші, до них поверталось життя, а з ним і сила. Сила життя, підкріплена вірою, яка здатна зрушити гори. . .».

Ашот Бегларян, «Стрибок»

ЗНАЙОМТЕСЯ: ЛІТЕРАТУРНИЙ КАРАБАХ

Віктор КОНОПЛЬОВ

поет і публіцист, Нижній Новгород (РФ)

З російської переклав Дмитро Дроздовський

Ашот Бегларян

Людина, яка оголосила війну війні

У його кабінеті на стінах розвішані численні грамоти, дипломи, акредитації та колекція ручок — незмінних атрибутів журналіста й письменника. Про Ашота Бегларяна, безперечно, можна говорити

як про професійного, мужнього й відповідального журналіста, а також талановитого письменника, який украй тонко відчуває світ. Кілька років тому, коли вперше познайомився з його творчістю, я був вражений не тільки красивим стилем, а й також християнським почуттям любові, що випромінюють усі його твори.

Шлях Ашота в літературу був визначений долею.

— Творчий свербіж, — зізнається письменник, — який, мабуть, передався мені у спадок, почав непокоїти мене в 14–15 років. Тоді я зрозумів, що не відкараскатися. Цікаво, що спочатку писав вірші і навіть невеличку поему. Але незабаром зрозумів, що це не моє.

Пам'ятаю, як під враженням від оповідання Шолохова «Доля людини», а ще більше — фільму, я твердо заявив батькові, що «буду писати як Шолохов». Батько, звичайно, посміхнувся. Але це тільки ще дужче розпалило мене і підштовхнуло до подальшої праці.

Саме батько — мій перший учитель і радник. Він був поетом-ліриком, членом Спілок письменників і журналістів СРСР, Вірменії та Арцаху. Тато завжди казав, що в будь-якому творі має відчуватися «сіль». Ось я і прагну, щоб та сіль була в оповіданнях, щоб у них відчувалася родзинка.

Перші нариси й новели я став писати в дивізійній газеті «На славу Батьківщини», відбуваючи строкову службу в Північнокавказькому

військовому окрузі. Незабаром мене помітили в Ростові-на-Дону, в окружній газеті «Червоний прапор», запропонували писати і для них. Це в основному були невеличкі історії про армійську буденщину. До речі, мою солдатську, точніше, сержантську творчість помітив сам командувач округу, генерал-полковник Шустко, і він нагородив мене грамотою.

Кілька років тому мені пощастило віртуально спілкуватися з татом Ашота — Ернестом Сантуровичем. Він сказав, що в основі синівського таланту не тільки Божий дар, а й генетика. Його мати, бабуся Ашота, яка мала всього чотири класи, знала напам'ять безліч віршів, казок, притч і навіть сама створювала їх. Спілкування з нею позначилося на літературних талантах сина й онука.

— Спілкування з бабусею, яка вміла вельми своєрідно і захопливо розповідати, змушувало мою фантазію вирувати, домальовувати те, що, можливо, вона залишає поза словами. Образи з розповідей бабусі доволі часто спливають у моїй пам'яті, і я нерідко використовую їх у творчості, — зізнається Ашот.

Оповідання та нариси Ашота Бегларяна публікувалися у Степанакерті, Єревані, Москві, Санкт-Петербурзі, Ростові-на-Дону, Новочеркаську та інших російських містах, в Україні, Грузії, Казахстані, Білорусії, Болгарії, США, на сайтах Інституту висвітлення війни і миру (Лондон), Всесвітньої служби ВВС, у більш ніж 50 вірменських та іноземних інтернет-виданнях. За мотивами його оповідання «Дім, який стріляв» Георгій Газарян зняв перший в історії Нагірно-Карабахської Республіки короткометражний художній фільм. Ашот неймовірно працездатний, будь-яку справу, за яку береться, робить сумлінно і якісно.

— Моє натхнення постійно підживлюється безсмертним подвигом хлопців, які поклали на вівтар Батьківщини найдорожче — власне життя. Це вічний вогонь у моїй душі. Наші друзі, брати залишили свої нездійснені мрії, і ми не маємо права забувати їх, мусимо зробити все, аби вони втілилися в життя.

З оповідання Ашота Бегларяна «Дід Мороз (сповідь напередодні Нового року)», написаного в 2006 році:

«...Лише потім, уже після війни, я жажнувся: якимось тихо, непомітно пішли у засвіти друзі-товариші, не попрощавшись, немов і не жили на цьому світі ніколи. Я був приголомшений цим відкриттям... Невже і я міг опинитися на їхньому місці? Не віриться... Живому важко уявити себе мертвим, як, напевно, веселому, безжурному дзюркотливому струмочку важко уявити себе кригою. А втім, що це я?! Джерела народжуються зі, здавалося б, мертвого й холодного льоду, як і герої народжуються... зі смерті, своєї героїчної загибелі, а точніше, відроджуються...».

Особливе місце у творчості Ашота Бегларяна посідає військова тематика. Він сам воював за рідний Арцах, був важко поранений. До зустрічі з Ашотом я не знав, що у своїх військових оповіданнях він описував реальні ситуації і що багато з тих творів автобіографічні. Скажу чесно, що читати їх мені вельми складно. Особливо зараз, коли я вже проріс усією душею в цій прекрасній героїчній землі, коли на власні очі побачив численні обеліски та алеї пам'яті в Арцахові, слухав розповіді фронтовиків.

— На моє покоління випала військова доля. Після двох років служби в радянській армії мої ровесники опинилися в епіцентрі чотирирічної кривавої бійні... Війна, на жаль, не завершилася й дотепер. І не дивно, що вона — лейтмотив моєї творчості.

Як це не дивно, але водночас мені пощастило як письменнику, бо війна дає багатющий матеріал, поживу для розмислів. Я прагну використовувати негативну енергетику війни проти неї, показати всю оманливість і жорстокість війни, розповідаючи про найкращих представників народу, про те, як в екстремальних умовах реалізуються найкращі людські риси.

У ті роки найважчих випробувань у нас був безпрецедентний дух єдності, самовідданості, готовності пожертвувати не лише шматком хліба, а й собою заради національних ідей, заради брата, друга, сусіда, заради ближнього свого... Сьогодні, на жаль, багато чого змінилося, почав переважати руйнівний індивідуалізм. Проте попереду — великий і складний шлях, який мусимо здолати спільно. Тому будь-що потрібно відновити колишній дух єдності сердець і національного братерства.

Ашот не з тих, хто любить батьківщину «здалеку». На відміну від численних «патріотів», що дають поради, як облаштувати Арцах і водночас не бажають приїжджати туди, служити в армії, він заперечує саму можливість жити десь іще, крім Арцаху.

— Мимохіть спадають на думку слова Маяковського: «... землю, з якою разом мерзнув, навек розлюбити не можу». Звичайно, була спокуса, були пропозиції, зізнаюся, досить привабливі... Але Батьківщина — це Батьківщина. Тут дух моїх предків, могили батьків, друзів. Зрештою, Батьківщини не вибирають. Це наш хрест, і ми мусимо нести його протягом життя.

Я безмежно вдячний Ашоту за те, що він відкрив для мене цей райський край із, на жаль, вельми нерайською долею. Знаючи історію вірмен Нагірного Карабаху, відчуваючи законну впевненість у правоті власних устремлень, я вірю в те, що на землі Арцаху буде мир.

— Ніщо не в змозі здолати нас, якщо ми повернемо дух кінця 80-х — початку 90-х років, — упевнений Ашот. — Що стосується довгоочікуваного врегулювання, то конче потрібний діалог між сторонами конфлікту.

З оповідання Ашота Бегларяна «Ніч на посту» (1996 р.):

«... Ступивши на стежку війни, ми готові без роздумів і попередження стріляти один в одного. Хоча все ж таки людина людині, напевно, не вовк, і в усьому, зокрема і в цьому разі, винувата війна. Це вона розводить людей по різні боки барикад, часто не питаючи прізвищ та національності. І будь-що може статися: невидима стрічка крихкого перемир'я — це ще далеко не прикордонні стовпи, вкопані в землю і скріплені надійною доготривалою угодою...».

Арцах дав світові безліч чудових людей. Зокрема і Ашота Бегларяна — скромну людину з великою вірменською душею, людину, від спілкування з якою стає тепло на серці; людину, здатну бачити світло в сірості буднів; людину, яка власним життям прославляє вірмен; людину, яка обов'язково переможе війну.

Ашот БЕГЛАРЯН

СТРИБОК

Повість

*З російської переклав
Юрій Микитенко*

*Присвячується пам'яті мого діда,
що зник безвісти у роки Великої Вітчизняної війни*

Розділ 1. Джгут нервів

Щойно переступив поріг дому, він стиснув зуби і здер з руки гіпс, у який за місяць вросли тисячі волосин. Як для такої процедури біль був надмірний і якийсь незнайомий – ніби здирав шкіру. Але стерпів і навіть не вилаявся, як він це звичайно робив, коли сильно боліло. Лише майнуло в голові: «Мабуть, деревам буває так само боляче, коли буря вириває їх з корінням».

Арсен пожалів визволену з місячного полону руку – джгут із сухожиль і нервів. Вона безвільно звисала, не підкоряючись господареві, здавалася чужою, чужорідною – ніби приклеїли

до плеча якесь бутафорське штучне приладдя.

Проте лікарі спершу «грозилися» взагалі відрізати її. Але сама рука, роздроблена автоматною чергою, ніби пожаліла господаря й почала потроху гоїтися: адже цілих двадцять чотири роки вона була його живою плоттю, його органічною частиною. Та все ж кістка передпліччя зрослася криво – скоріше через недбальство людей в білих халатах. Глянувши рентгенівський знімок, лікар спокійнісінько запропонував пораненому зламати кістку і зрощувати її заново, «як положено». Тоді щось гаряче – чи то обурення, чи образа – огорнуло Арсенове серце, терпець йому урвався. Він завимагав виписати його з лікарні, не чекаючи закінчення призначеного півторамісячного курсу лікування...

Арсен відірвав від руки гіпсову пов'язку разом із врослим у неї волоссям і з обуренням відігнав почуття жалю до себе, який прийшов вже після того, як відкрилося приховане гіпсом. Неймовірно стончена рука, ніби висхла, а скоріше навіть кістка, обтягнута шкірою, хвора рука виглядала вдвічі коротшою за здорову. Пальці на п'ясті, яка

зменшилась до дитячих розмірів, не ворухилися. Нечутливу синю шкіру довкола загоєних ран можна було спокійно, не кривлячись від болю, колоти шилом чи різати ножем. Єдине, що свідчило про життя в руці, було свербіння...

Однак скоро Арсен із подивом переконався, що хвора рука отримала унікальну чутливість зовсім іншого штибу, ніби стала другим органом слуху. Точніше, це було «перше вухо»: перед тим, як почути якийсь різкий звук, Арсен сприймав його рукою – цей звук відгукувався болем на місці ран...

Юнак раніше ніколи не ламав собі ні руки, ні ноги, тому відчуття неповносправності виглядало для нього принизливим, і він прагнув скоріше позбутися незвичних для нього клопотів і скоріше повернутися до нормального ритму життя. Арсен сподівався не тільки повністю відновити пошкоджену руку, але й зробити її міцнішою за здорову правицю. Звісно, це розбігалось із законами науки і самої природи, однак юність брала своє і невтишна внутрішня буря перешкождала Арсенові дати правдиву оцінку своїм можливостям, визначити міру своїх сил. У ситуації, що склалася, це було навіть непогано, бо жага стрибнути вище своєї голови допомогла юнакові боротися зі своєю неміччю і йти вперед наперекір безнадії.

Замість гантелі він спершу використав футляр від друкарської машинки – перший зручний предмет, що потрапив на очі. Він з величезними труднощами, допомагаючи собі правою рукою, затискав негнучкі, безвільні, ніби ватою набиті пальці лівиці, на ручці футляра. Перемагав різкий біль у плечі й марно намагався хоч трішечки підвести руку, якою ще місяць тому тиснув важкі гирі...

Розділ 2. Годинник і серце

Тік-так, тік-так... Хід годинника нагадує бій серця. Здається, в одну мить вони зливаються – хід механічного дзигаря і живого людського серця. Обидва вони лічать час: годинник – вселенський, серце – час, відведений людині у швидкоплинному земному житті. В Арсена раптом защеміло в грудях: йому здалося, що годинник от-от зупиниться, а разом із ними і серце... Весь спітнілий, він оговтався від неглибокого сну й відчув звичний наелектризований біль вздовж лівої частини тіла – від шиї до стопи. Особливо тиснуло навколо серця – одна з куль пройшла в кількох сантиметрах від нього і, пробивши плече, відскочила рикошетом від задньої стінки бронежилета й увійшла в лопатку. Її витягли, рана майже загоїлась, але печіння лишилося. Мучили спазми, особливо ночами. Часом серце так затискало в лещата (наче змикалося кільце ворожого оточення), що здавалось ніби ще трохи, і ...

«Ти тільки будь разом зі мною, прошу тебе, товаришу Серце», – до Арсена почав добігати сенс нехитрих рядків із пісні, що виринула з його комуністичного дитинства (тоді ці рядки здавалися йому дивни-

ми, навіть кумедними). Врешті=решт, рветься там, де тонко. А що таке серце, крихке людське серце, як не м'яз, шмат м'яса? Адже й воно може колись не витримати, розірватися, перестати битися...

Від таких думок груди наливалися тривогою, хвилюванням – відчуттями, які стоять поруч із фізичним відчуттям болю. Нудьга гризла йому серце, здавалося, ще трохи і висмокче з серця всі рештки сил і саме життя, яке незбагненим чином помістилося у цей невеликий м'язовий мішечок. Душа скоцюрилася в балабушок, викликаючи почуття загубленості й безвиході. Все здавалося беззмістовним і марним. В такі хвилини Арсен несподівано відчував провинув через те, що вижив у нелюдських випробуваннях, які його товаришам коштували життя... Тиск у грудях посилювався, дихання утруднювалось, проступав холодний піт. Ще трохи, і... Але людський організм – складний механізм саморегуляції, який навіть у тупиковій ситуації підкаже, як слід вчинити і куди стриміти. Тож крізь густі хмари, що оповили душу, проступає промінчик, мабуть, це і є надія. Душа потихеньку розпружується, скидаючи з себе тягар тривоги і сумніву, і перед галлявиною, що відкрилася перед його духовним поглядом, визирнуло сонце...

Тік-так, тік-так... Годинник незворушно відраховував час, й Арсену раптом прийшло на гадку, що коли звичайну, здорову людину кожна нова хвилина наближає до смерті, то важкопораненого, який потроху видужує, навпаки, віддаляє від неї і повертає до життя. Ця парадоксальна думка стала для юнака справжнім відкриттям.

Стрілки показували пів на п'яту. Темрява за вікном виглядала густою і холодною. Лишень далекий собачий гавкіт, що переходив у скигління, порушував тишу. «Підйом» за дві години...

Доводилося весь час лежати на лівому боці – так вдавалося полегшувати спазми в ділянці серця. Це було не просто: до поранення він мав звичку востузитися в ліжку, перевертатися уві сні з боку на бік. Куняв упівока і був певен, що прокинеться о пів на сьому. В ньому ніби сидів годинниковий механізм, і коли часом він і налаштував будильник, то за секунду до дзвінка неодмінно прокидався і вимикав його, аби не турбувати домашніх...

Точно о пів на сьому він розплющив очі. За вікном уже просвітліло, відчувався свіжий подих ранку.

«Пора!» – з цієї команди Арсен починав свій день, який майже всуціль присвячував боротьбі з німеччю й подоланню самого себе. Розбите тіло затято опиралося пробудженню, важкі повіки ніяк не хотіли розлипатися, та сила волі щораз перемагала.

Емблема 25-річчя
Карабахського руху

Розділ 3. Лінія життя

« ... Наслідки наскрізних кульових поранень середньої зони лівого плеча й нижньої зони лівого передпліччя з пошкодженням судинно-нервового жмутка, плечової кістки і променевої кістки з розлогим дефектом м'язових тканин... Вогнепальний консолидований перелом середньої зони плечової кістки, неправильно консолидований перелом нижньої зони лівої променевої кістки з постійним больовим синдромом... Повна непровідність...»

Від медичного папірця, що був списаний геть корячкуватим почерком, просто тхнуло безвихіддю.

«Цікаво, чому це лікарі пишуть так нерозбірливо й недбало ? – Арсен відклав довідку з епікризом. – Що це? Зневажливе ставлення до хвороби чи до хворого? А може, невпевненість у собі й діагнозі? Чи лікарі, бува, не мавпують дітей у школі, коли ті мають сумнів як грамотно написати і нерозбірливо корячкують, щоби вчителі сплутали літеру «а» з «о» і навпаки ?..»

Арсен не був забобонним, але колись іще в студентські роки йому потрапила до рук книжка з хіромантії. Переглянувши її, він з цікавості почав вивчати візерунки на своїх долонях. Вони віщували довге життя, але... За умови, якщо вдасться подолати серйозне випробування, яке очікує його приблизно на першій третині життєвого шляху... Дивна річ: після зняття гіпсу з'явилася тоненька, раніше відсутня лінія, що з'єднала дві глибокі лінії, які обіцяли доволі довге й щасливе життя! Юнак сприйняв цю новину як знак долі. Він більше довіряв знакам на руці, аніж нашкрябаним медичним папірцям.

Доброю підмогою на тяжкому шляху подолання немочі була книжка про шаолінську традицію бойових мистецтв – «Керування диханням ци-гун», за яку Арсен свого часу виклав половину своєї студентської стипендії.

«Не звертайте уваги на зимовий пронизливий холод, на літню спопеляючу спеку, не шукайте виправдань у поганому самопочутті й тяжкій хворобі, у труднощах довкілля, треба постійно й завзято займатися вправами, не піддаючись лінощам... І, якщо ти маєш волю, то внаслідок зусиль твоїх залізний брус сточиться до розмірів швацької голки...» – навчала книжка.

Колись Арсен, натхнений фантастичними досягненнями шаолінських ченців, щоденно займався по кілька годин внутрішніми дихальними техніками і східними видами поєдинків. Але тепер внутрішня сила, яка раніше гартувалася разом із міцніючими м'язами, впиралася у фізичну неміч. Треба було починати все спочатку.

Почавши з найпростішого, Арсен почав планомірно збільшувати навантаження. Футляри, стільці, дзиглики скоро замінили спортивні снаряди. З дня у день він додавав нові диски до розбірних гантелей. Гумовий еспандер втрачав гнучкість, віддаючи останню міць м'язам свого «мучителя». Від навантажень і напруження рука нали-

Вдова солдата

валася страшною вагою, здавалося, от-от репнуть розтягнуті жили. Надвечір юнак падав з ніг, як убитий. Відганяв геть привид безнадії, що часом мерехтів у його підсвідомості, і доводив себе до повного виснаження. М'язи йому млоїли, але кров кипіла і кликала на подвиги в ім'я самозахисту і самозбереження.

Щодня Арсен незмінно прокидався у призначений час і з новою рішучістю брався до тяжкої праці. Потроху рука набувала попереднього вигляду, поверталась чутливіше. Спершу це було неприємне відчуття поколювання і печіння, але воно тішило й провіщало надію на зцілення.

Безумовно, Арсен не забував і про здорову руку, яка сама просила звичних фізичних навантажень, і, здавалося, на час увібрала в себе всю силу лівиці, аби по пучечці повертати її руці, яка відновлювалась. Одного разу

бабуся застала Арсена, коли той відтискався від підлоги однією рукою, й кинулась помагати: їй здалося, що внук упав і силиться підвестися.

Розділ 4. Незвичайний стрибок

Хоч Арсен довго готував себе до цього, та все ж дуже хвилювався. Він непорушно стояв біля турніка і, заплющивши очі, намагався сконцентруватися. Було це на світанку, коли темрява і нічна прохолода ще не відступили. Виглядало, ніби разом із серцем завмерло і все докруж. Тільки жменька зірок холодно глипала зверху.

Арсен готувався до стрибка. На службі у війську він підтягувався на турніку до 25 разів, хоч для відмінної оцінки досить було й половини цього числа. Міг підтягнутись і на одній руці. Але тепер була зовсім інша ситуація. Ліва рука ледве піднімалася наполовину, до того ж була коротшою за праву сантиметрів на десять. Арсен мусив був стрибнути, вхопитися правою рукою за перекладину, а потім спробувати якось дотягтись до неї лівою. Притому він розумів, що біль буде страшний, адже навіть просте піднесення лівиці вище плеча тягло за собою страждання. Але що лишалося робити? Тільки в такий спосіб

можна було розтягти сухожилки і м'язи, які скоцюрились через довгу нерухомість. Саме так: тільки ще сильнішим боєм можна було подолати біль і неміч.

Справді так, попереду був незвичайний стрибок. Юнак розумів, що як ватаг у вовчій зграї, він не має права на прорахунок. Образно кажучи, це був стрибок у майбутнє: він має відштовхнутися від сьогодні, яке заважало йому, і стрибнути в майбутнє. Якщо раптом не досягне мети, то так і лишиться висіти між минулим і майбутнім – немічний, слабенький, нікому не потрібний...

– Ягниця живиться травою, а вовк їсть ягницю. Треба бути сильним, щоби тебе не зламали, – Арсен згадав слова одного з бойових товаришів. – Слабких лиш зневажають, їх навіть не жаліють. Коли орел, вихопивши з отари ягня, звиятно злітає у небеса, то не шкодують жертву, а захоплюються хижаком.

«Треба бути сильним!...» – це гасло постало сигналом до дії. Спрацювала якась внутрішня пружина, яка підкинула його вгору. Арсен схопився здоровою рукою за перекладину і почав тягтися до неї лівою рукою, підтягуватись правою. Дістав..., з неймовірним напруженням стиснув неслухняні пальці, розслабив здорову руку і ... ледь не зомлів.

Досвітню тишу розітнув скрик. Арсен не впізнав власного голосу. Здавалося, що гукав хтось інший – вперше він реагував на біль так гостро.

Розділ 5. А чи був страх?

«Прожени геть із серця страх, а біль сам потихеньку минеться», – перше, що сказала бабуся Арсенові в госпіталі, коли навідалась до нього.

Ця маленька бабуся, що вже в двадцять років утратила на війні чоловіка, з дитинства всіляко оберігала онука від болю. У свої шістдесят з гаком років бабуся залазила на дерево за грушами чи яблуками, аби тільки уберегти Арсена від цього небезпечного обов'язку. Вона радила йому, непосидючій дитині, не битися з дворовими хлопчачками, берегти себе, «бути обережним». Арсен зазвичай робив навпаки: часто сам провокував бійку, був першим забіякою у дворі, незрідка вступав у нерівний бій з двома-трьома хлопчачками, весь час ходив у забоях і синцях. І, навіть коли сам був битий, уявляв себе безстрашним героєм з улюблених казок і мультфільмів.

Щоби вгамувати його, старші хлопчачки зметикували влаштувати показове судилище. Вони оточили Арсена, виголосили «обвинувальний вирок»: «Повісити на гілляці тутового дерева за тяжкі злочини супроти дітей, собак і котів двору». Та не легко було настрахати Арсена – він навіть не скривився від переляку, коли підлітки, дотягнувши його

до дерева, натягли йому на шию мотуз'яну петлю, схожу на нашійник. Арсен навіть встиг копнути главу «інквізиторів», котрий командував неприродно писклявим голосом. Хоча з очей бризнули сльози, але це були сльози образи...

Лиш одного разу хлопчик дав слабінку, і цей випадок він потім найчастіше згадував з неабияким соромом і водночас з ніжним почуттям, оскільки цей епізод був пов'язаний з його мамою, яка рано пішла на небеса.

Одного разу дорогою зі школи, вже в кількох метрах від дому, на нього, другокласника, несподівано напали двоє незнайомих хлопчаків-близнюків. Перед цим він помітив матір, яка стояла біля воріт і посміхалася йому навстріч. Він навзаєм посміхнувся мамі і вже збирався майнути на подвір'я, коли відчув біль у потилиці. Чи від того, що мати була свідком, чи від несподіванки Арсен розгубився і хлопчак встигли вліпити йому кілька стусанів. А вже за мить він побачив матір поруч – вона схопила хлопчаків за шкірки, й ті одразу стали жалюгідними цуценятами. Він уперше бачив розгніваною своєю завжди тихою, лагідною мату, яка не тільки не піднімала на дітей руки, але й голосу ...

Цей епізод зіграв свою роль: скоро Арсен перестав битися, і з хлопчаків-півника перетворився на ретельного учня, зрозумівши, що агресивність – далеко не завжди ознака сили й хоробрості, а, скоріше, навпаки – слабкості й страху...

А ж чи був страх, про який говорила бабуся? Чи залишив він свій слід у юнацькій свідомості, чи відбився на психіці після того, як війна торкнулася парубка своїм чорним крилом, а смерть підійшла майже впритул?

Звичайно, в Арсеновій пам'яті назавжди залишився біль і кривавий слід на, здавалося, нескінченному багатокілометровому шляху від місця боїв до польового шпиталю, куди, на подив товаришів, Арсен дістався практично сам, мовчки, і не просив нікого про допомогу. Тоді йому було не до переляку, треба було вибратись, вижити. Спрацював інстинкт самозбереження, запрацювала закладена природою програма захисту від саморуйнування. Арсена непокоїло тільки те, що, незважаючи на неймовірне прагнення до життя, він може просто стекти кров'ю, що її, як бензину в автомобілі, просто не вистачить. Але кров, на подив, не кінчалася, і він ішов, залишаючи в гарячому від літньої спеки лісі не менш гарячий червоний слід, який ні разу не перервався...

Це, однак, не був слід страху, а шлях подолання страху – шлях переосмислення і самоочищення...

Розділ 6. Людина і тварина

У щілині дверцят пічки, що пашіла жаром (а в ті воєнні роки, коли в місті не було газу, а електрика подавалась по годинах, у кожному помешканні топили дров'яну пічку-буржуйку), стирчала голівешка.

Спершу вона дивним чином нагадувала вискаленого вовка з палаючими очима. Потім під впливом вогню головешка несподівано перетворилася на рибу, скоріш за все – сома. Потім у бичка. Потім вогонь зжер бичка і залишив на його місці купку попелу.

Спостерігаючи за кумедними метаморфозами, Арсен подумав, що людині в житті часом доводиться непомітно для себе перетворитися на тварину, точніше, залежно від обставин, поводитися як той чи інший звір. На війні, де людина настільки уразлива, що схожа на повітряну кульку (коли свинцева куля досягає людини, життя з шумом виходить з неї, ніби повітря з луснутої гумової кульки), панують вовчі закони, і люди, аби вижити, мимоволі перетворюються на хижаків. Зміни, що відбуваються в людині, допомагають самозахиститися в ситуаціях, що виходили за межі звичайного життєвого досвіду і загрожували фізичній цілості особи.

Після закінчення війни деякі знову перетворюються на миролюбних тварин, інші ж не поспішають, або й не можуть вилізти зі шкури хижака. Різні перетворення відбуваються доти, доки життя не згасає в людині, доки час, подібно до вогню, не пожере всі її сили, поривання, пристрасті, мрії дитинства і надії юності, страхи й болі, пов'язані з людським існуванням...

Пічка почала вистигати. Арсен відхилив дверцята, зазирнув у гарячу пащу нехитрого металевого пристрою, повернувши кочергою головешки, згріб їх у передню частину і поклав на них пару дровенят. Незабаром вони зашипіли, потім, як розгорілися, почувся знайомий тріск, що додає хатньому затишку (особливо тихими зимовими вечорами) додатковий відтінок, колорит. Спостерігаючи за грою вогню, Арсен думками полинув у дитинство, в якому велику роль грала бабуся.

Незважаючи на чотири класи освіти, вона знала багато віршів, казок, легенд і вміла так захоплююче й мальовничо їх оповідати, що персонажі – герої й лиходії, красуні і чаклуни – оживали. Незрідко бабуся імпровізувала, додавала щось своє. Арсен з цікавістю слухав її побрехеньки, але з розповідей старенької його найбільше зворушила реальна історія відправки на фронт коня Тапала – так назвали його за велику білу прикмету на лобі. По тому, як на Другу світову – Велику Вітчизняну війну мобілізувався дід, настав час і коня.

– Гарний був кінь, з величезними агатовими очима, розкішною гривею, сумирний і розумний, – бабуся завжди розчулювалась, згадуючи Тапала. – Ніби думки наші читав, відчував настрої. Твій дід був єдиним агрономом одразу на три села, тож без коня не обходився. Вони вдосвіта рушали з двору, а верталися, коли смеркало. Дідусь беріг Тапала і більшу частину шляху ішов пішки поруч зі своїм другом-нерозливом, розмовляв із ним, як з людиною...

Та розчулення потихеньку миналося, і схудле, геть побите зморшками обличчя старенької ставало сумним. Арсена пронизував жаль, коли бабуся розповідала про сцену прощання з конем. Він уявляв що почувала тоді маленька, худенька жінка, яка лишилася з трьома малятами на руках, коли дивилася на нещасну тварину, яка була її єдиною опо-

рою і підтримкою. На відміну від своїх сородичів, Тапал не іржав і не хвищав копитами – не виказував невдоволення погоничам. Кінь лиш глянув краєчком великих розумних, повних людської журби очей, і слухняно заскочив у товарний вагон...

Бабуся, звісно, розуміла, що бачить Тапала востаннє і непомітно втирала сльози. Раптом серце пройняв інший біль: вона ясно усвідомила, що й чоловіка більше не побачить... Так, людина й віддана їй тварина пішли, розвіялись у вічності.

Біль лишився...

Розділ 7. Подолання болю

Людині, якій взагалі властиво періодично чогось боятися, з усіх різновидів страху, мабуть, найчастіше з'являється страх болю.

Біль і загроза болю супроводжують людину все її життя. Біль намагається всіляко принизити її, підкреслити залежність від нього. Він намагається перетворити людину на боягуза і лакизу. Та одного разу істота, що має дар мислення і мовлення, мусить зібратися із силами, подолати біль і, ставши вище нього, з гідністю усвідомити себе Людиною, довести, що не страх є регулятором вчинків і дій, а дух, який зріє та міцнішає разом зі становленням людської особистості.

З моменту, коли людина усвідомлює, що біль – категорія не тільки фізична, починається її дорослішання. Раптом вона усвідомлює, що болить не тільки боксерові, який пропустив прямий удар, або жінці, котра народжує малюка на світ Божий. Виявляється, що й мислителю часом боляче мислити, а художнику писати картину, що в поета вірші часто народжуються з болю...

На відміну від болю фізичного, біль душі не обмежений. Такий біль незрідка виглядає безпідставним, дивним і незаслуженим. Точніше, його причину людина інстинктивно шукає поза собою, подібно як дитині, в якій прорізується перший зубчик, ввижається, ніби страждання завдає мама, що голубить її та заспокоює. І не кожен готовий терпіти свій біль, нести його життям з гідністю.

Люди помирають на війні та в інших екстремальних ситуаціях по-різному: не тільки від смертельних ран, болю й больового шоку, але й від очікування смерті, можливо й хибного, від елементарного страху, найчастіше страху болю, неймовірного болю. Помираючи, вони по-різному ставляться до болю, якого їм завдають, інколи діаметрально протилежно реагують на приблизно рівний за інтенсивністю біль.

В одному з боїв на очах в Арсена загинули троє товаришів. Першому було років з двадцять п'ять. Куля потрапила йому просто в чоло. Помираючи, хлопець в агонії не кричав і навіть не стогнав, а лиш кликав маму і, здається, просив у неї пробачення...

Другий, кулеметник, поранений у живіт, гинув з посмішкою на вустах. Йому не було й дев'ятнадцяти, але він встиг повоювати – в

сімнадцять років записався добровольцем...

Третій, зрілий міцний чолов'яга, був поранений зламком гранати, що розірвалася поблизу. Весь у крові, він кричав і просив хлопців, аби не залишали його...

Арсен знав і такі випадки на війні, коли, рятуючись від смерті, боєць, подібно до вовка, який відгризає собі лапу, щоби вирватися з пастки, міг відтяти собі руку, яка потрапляла в смертельну пастку. Було й навпаки: щоби загинути гідно й не потрапити в полон, воєняк, зневаживши біль і смерть, підривав себе гранатою, забираючи й ворогів на той світ. Мали місце й зовсім неймовірні, неприродні випадки, коли, наприклад, солдат з розпанаханим мінометним зламком, ніби хірургічним скальпелем, животом, цілком спокійно розмовляв з товаришами, які, ледь не втрачаючи свідомість, долаючи нудоту, вправляли йому нутроші...

Хоч там як, а війна і смерть, що завдають людині величезного болю, брали щось своє – якщо не саме життя, то частинку тіла або душі. Але геть не завше, покалічивши людину фізично, війна мала змогу зламати її дух. Арсен був вражений, як інваліди на візках з паралізованими, кволими і висохлими ногами, з пластмасовими пластинками замість черепа, люди без п'ясті руки чи ступні спробували завжди бути бадьорими, принаймні, на людях гуляли, танцювали, парувалися шлюбом.

З того часу, як страшне каліцтво затисло їх у лещата, завданням і проблемою номер один для них стало умістити себе в часі й просторі таким чином, аби якнайменше завдавати клопотів і незручностей рідним і близьким – тим, заради кого вони, власне, й пожертвували своїм здоров'ям на тій підступній війні. Борючись щохвилини, щомиті з часом і простором, де час ніби застряг і кожна хвилина довга, як вічність, їм вдавалося стати вище болю і заряджати навколишніх своїм життєлюбством. І часом здавалося, що перед тобою не скалічена війною молодість, а казковий богатир, якому долею накреслено пнем сидіти довгий час, аби раптом підвестися, розправити плечі й вирушити на подвиги...

Арсен частенько згадував й іншого чоловіка – огрядного поставою й інтелігентного лицем. Через брак місць у лікарні його – хворого на ниркові кольки – поклали на кілька днів у палату до поранених, хоч сам він не мав стосунку до війни. Цей здоров'яга патологічно боявся болю, за що його не любили навіть лікарі й медсестри. Не стидяючись поранених, він, наче та дитина, жалібно стогнав, хникав і бурчав, допікав лікарів що ті ніби мало приділяли йому уваги. Разом з тим страх пронизував усі фібри його сутності, коли з'являлася медсестра зі шприцом, щоби вколоти йому знеболюваче. Бугай ставав блідим, як полотно, очі вилазили з орбіт від жаху, його всього трусило... Все виглядало вельми карикатурно, схоже було на фарс і незлецько звеселяло поранених бійців. «Це ж треба, глянеш – лев, а серце – заяче», – не витримав один із них.

Щоби спробувати зрозуміти малодушного гіганта, Арсен зав'язав із ним розмову. Той стверджував, мабуть, аби виправдати себе, що героїв як таких взагалі не існує, а є люди просто боягузи та ще більші боягузи, які на тлі перших виглядають героями, бо на додачу до всього бояться власного боягузтва, соромляться його і всіляко намагаються приховати свій страх...

Арсен, переосмислюючи побачене і почуте, дійшов висновку, що людина, скута страхом, приречена, має значно менше шансів вижити в екстремальній ситуації, подолати свою хворобу й реінтегруватися в суспільство. Заповзаючи в душу і потихеньку нею оволодіваючи, страх роз'їдає людину зсередини, вбиває морально, опускаючи її на рівень тварини.

Тому Арсен переконував себе, що його рана – дрібниця. Кулі як не як пощадили його: нерв не був пошкоджений до такої міри, щоби померти, а серце не було вражене настільки, аби не витримати. Так-сяк, а розтрощені кістки зрослися. Головне – було над чим працювати, що він і робив дуже старанно.

Рука потроху загоювалась. Нудотний, наелектризований біль, хай і повільно, але відступав. Рука набирала свого звичного вигляду. Услід за великим пальцем заворушилися й інші, до них поверталось життя, а з ним і сила. Сила життя, підкріплена вірою, яка здатна зрушити гори...

ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ

Одного разу, вже по війні, Арсен, ідучи містом, зустрів одного знайомого – той був висхлий і згорблений, ніби юнак, що поспішає стати дідом. У роки війни він улаштувався в тилову службу, а тепер обіймав якусь посаду в міській адміністрації. За ті півсотні метрів, які вони пройшли поруч, попутник встиг пояснити Арсенові свою життєву концепцію.

– Головне в цьому житті – зуміти стрибнути якомога вище і поцілувати декого в одне місце. Не кожному це вдається, тут особлива спритність до діла, – мудрагелив знайомий.

Розжовуючи свою думку, невимушено додав:

– Треба падлючити, дорогий. Погодсья, кожен з нас має таку здатність. Так чому б не використати її собі на користь?

Коли Арсен нарешті втямив, що його супутник не жартує і не глузує з нього, не іронізує, а говорить цілком серйозно, то щиро пожалів «везунчика», який «підкорив висоту».

Часом коли падаєш у безодню увижається, ніби линеш ти до вершин своїх святотаємних мрій...

2010 р.

Дід Аршак

Оповідання

З російської переклав Олег Микитенко

Вінчання у церкві в м. Шуша за участі 700 пар

Зрання, як завжди, дід Аршак порався на пасіці. Не за горами була пора, коли бджоли збиралися в рої і про них треба було особливо дбати, вони ж копошились, не знаючи спокою, і завдавали старому чимало клопоту. Ще й на світ не займалося, коли виходив він з дому й повертався тільки смерком. Його, здавалося, анітрохи не бентежило, що навколо давно вирувала війна.

Полудень видався спекотний. Старий уже підставляв заздалегідь налагоджений мішок, щоб струсити в нього бджолиний рій, що причепився до гілок акації, коли ззаду долинув приглушений жіночий зойк:

2000 – літній платан

– Аршак-даї*, мерщій кидай усе – азери в село увірвалися... Усі наші подалися геть, одні ми лишилися!..

Затявся по-старечому дід: не хотілося йому отак-от, відразу кидати усе назбиране й нагорьоване роками добро, залишати напризволяще єдину втіху самотніх днів на схилі життя. Надто вже зріднився дід Аршак із бджолами за минулі вісім років – відколи старенька його, що либонь піввіку ділила з ним усі незгоди чи радощі життя, пішла назавжди й лишила йому одному цей світ...

Старий бігцем потюпав на обійстя, схопив зі стіни в хаті старовинну дубельтівку, спустився до пасіки й став перед

хвірткою – худючий, кривий, згорблений роками, але гордий:

– Хай усі тікають, я сам обороню село!..

Чи то силоміць, чи ласкавим словом, та все ж таки пощастило сусідці вивести старого за околицю...

Довго блукав дід Аршак різними столицями, не зживаючись ані з родичами в Степанакерті**, ані навіть із заможною донькою в Єревані. Все стояла перед очима пасіка у квітучому, сяючому від сонця й меду селі, а безсонними ночами, мов колискова пісня із далечини, долинала до старечого слуху дзижчання бджіл. І оте одноманітне дзижчання було для старого наймилішою музикою на всьому білому світі.

І от одного прекрасного дня, коли почув дідусь довгоочікувану звістку про визволення рідного Атерка, заметушився він, почав збиратися.

* Даї – шанобливе звертання до старшого за віком.

** Степанакерт – місто в Нагірному Карабасі.

Непривітно зустріло його рідне обійстя. Мигцем оглянув обгорілий, напіврозвалений, осиротілий дім і притьмом подався на пасіку.. Позирнув на потрощені, осиротілі вулики, загриб жменю сухих, невагомих тілець неживих бджіл і безсило укляк на колінах. Не витримало старече серце – зайшовся плачем, мовби дитя... обірвалася в душі мелодія.

Та побивався дід Аршак недовго. Утішився, підняв роївню, що самотньо лежала покинута у весняній травиці, і подибав, як звично, до сараю по «струмент» – лагодити перехняблену хвіртку.

І хтозна, може, за якийсь рік-другий бджоли знову з'являться на пасіці серед квітучих акацій і звеселять своїм дзижчанням змучену старечу душу.

1994 рік.

Зацькований птах

Оповідання

Коли Арен згадував ту пригоду, сльози набігали йому на очі.

Діялося це на передовій. Запала незвична для прифронтової смуги тиша. Горбасті околиці вже засинали, і на них спадав присмерк. Хлопці виставили чати й полягали спочити.

Крізь неглибокий сон Арен раптом почув десь згори дивний дзенькіт. Він розплющив очі й звів голову. Крізь негусте гілля дикої яблуні щось крапнуло на обличчя. Стікаючи кров'ю й силкуючись утриматись на дереві, птах учепився кігтями в гілку й одчайдушно бив крильми. На лапі дзвенів причеплений бронзовий дзвоник.

Арен потягся рукою до птаха. Непокірне беркутеня наскрізь пробило йому гострим кігтем долоню. Боець мовчки стерпів «кривду» й перев'язав рани собі й птахові. Беркут скорився новому господареві.

Загадкову появу птаха Арен пояснював таким чином: видно, колишні власники вишколеного, але нескореного й гордого бойового птаха чимось не вгодили йому, і наперекір їм він переметнувся у протилежний табір. Куля наздогнала птаха-перебіжчика, але зранений беркут все ж таки долетів і попередив своєю появою, що ворог близько. За півгодини ворожа техніка й численна піхота спробували увірватися в село. Завдяки несподіваному гостю наші хлопці зазнали менших втрат.

Відтоді людина й беркут зробилися нерозлийвода-друзями, спільно долали суворі стежки війни, ділили скромний солдатський пайок і

тривожний відпочинок, аж поки Арен не забрав його із собою додому в місто, у короткотривалу відпустку.

Користуючись недовгою відсутністю господаря, птах, мабуть, вирішив розвідати незнайому йому місцину і вибрався крізь квартиру у двір, де тамтешні пацани почали цькувати його собаками. Беркутеня відчайдушно боронилося, та сили були нерівні... Сп'янілі від першої крові собацюри все більш зловмисно поривалися розідрати птаха...

Арен насилу стримував сльози, збираючи по всьому двору скривавлене пір'я. Він поховав його разом із пошматованим тільцем птаха...

Надалі він, схильний до рефлексії чоловік, часто повертався подумки до птаха-друга: уява яскраво малювала жорстоку нерівну сутичку без правил, без натяку на честь і благородство з розлюченим супротивником. Це змушувало щеміти під серцем, заглушуючи біль від трьох ран, винесених з війни.

Бували хвилини, коли він відчував, що його самого зацькували життя та обставини, і почуття безвиході опановували його без видимої конкретної причини. Війна й невпевненість у майбутнього збаламутили йому нерви, потроху спустошили все в середині. У душі ніби утворився якийсь засмоктуючий усе свищ, в якому без сліду зникали нормальні людські почуття, бажання, надії...

Війна скінчилася, та біль душі і розшматованої пам'яті в багатьох лишився назавжди. Це біль пам'яті у тих, хто пережив своїх друзів, хто під шквалом вогню тягнув їх з поля бою – і поранених, і, горе нам, мертвих. Цей біль катує довго, до кінця життя.

Не гоїть спогадів і те, що війна скінчилася перемогою. Адже війна – це те, що суперечить людській сутності.

1995 рік.

